

שבט התשע"ח

בס"ד

השיעור מוקדש לעילוי נשמת מנחם אביצור בן יהודה אריה ז"ל

שירת דבורה

לפרשות בשלח (על פי שיעור של פרופ יהודה איזנברג)

מהצפון הרי הגליל, ומהדרום הרי יהודה ושומרון. עמקים אלה הם המעבר הנוח ביותר לרוחבה של ארץ ישראל, ובכל הדורות עברה בהם הדרך הראשית ממסופוטמיה או מהרי אנטוליה לכיוון בקעת הנילוס. בימי שלום עוברים בעמק יזרעאל סוחרים, ובימי מלחמה חיילים.

בעמק יזרעאל התחוללו קרבות מכריעים במרוצה הדורות: במאה ה-15 לפני הספירה נלחם פרעה תחותמס השלישי במלכי כנען ליד מגידו, בתקופת השופטים היו בעמק שלוש מלחמות: מלחמת דבורה וברק בכנענים, מלחמת גדעון במדין ומלחמת שאול בפלשתים. במאה ה-13 נערך בעמק הקרב שבו בלמו הממלוכים את המונגולים, בסוף המאה ה-18 הקרב בין נפוליון לתורכים, ובימי מלחמת העולם הראשונה הקרב בין הבריטים לתורכים. הר תבור שולט על הדרך, ולכן היה ההר בימי קדם מצודה, ונבנו בו מבצרים וחומות. בימים שקדמו לחורבן בית המקדש השני היה ההר מצודה שנכבשה בידי הרומאים שהרגו את כל לוחמיה.

עיון בפסוקים

נעין בפסוקים המתארים את קרב דבורה וברק ביבין מלך כנען. המסגרת הסיפורית היא המסגרת הקבועה, החטא והעונש.

1. שופטים ד' א-ג:

"ויספו בני ישראל לעשות הרע בעיני ה', ואהוד מת.

וימכרם ה' ביד יבין מלך כנען אשר מלך בחצור,

ושר צבאו סיסרא, והוא יושב בחרשת הגוים.

ויצעקו בני ישראל אל ה', כי תשע מאות רכב ברזל לו,

והוא לחץ את בני ישראל בחזקה עשרים שנה."

יש כאן תיאור מעניין של יבין ומקומו. חצור נחרבה שנים רבות לפני קרב זה, בימי יהושע בן נון, כפי שמופיע ביהושע י"א שם מתוארת מלחמת מלכי הצפון, ובראשם יבין מלך חצור (פסוק א).

כידוע ספר שופטים מתאפיין במחזוריות לכל אורכו: חטא, עונש, תשובה ובעקבותיה הצלה. בתקופתה של דבורה העם המעניש הוא העם הכנעני, שמלכו הוא יבין מלך כנען, ושר צבאו הוא סיסרא. המושיעים הם דבורה וברק בן אבינועם, ועמם יעל אשת חבר משבט הקיני - שבט לא יהודי, שממנו בא יתרו חותן משה.

אם במלחמתו של אהוד לא יכולנו לקבל פרטים מדויקים על הקרב ועל המקום שבו הרג אהוד את מלך מואב, בקרב זה אנו מקבלים פרטים רבים ומדויקים, ואנו יכולים לבקר במקומות הקרב ולראות בדמיונו את הניצחון המתואר בשופטים פרקים ד'-ה'. הקרב מתואר פעמיים: פעם אחת בתיאור הפרוזאי של פרק ד' ופעם שנייה בשירת דבורה, החוזרת ומתארת את הקרב בלשון שירית. משני אלה אפשר לבנות את תיאור הקרב. חשוב להדגיש שקרב זה הוא בעל חשיבות עליונה בתולדות התנחלות ישראל על אדמתו: כתוצאה מן הקרב הזה נשבר כוחו של הכנעני, עד שנכרתה שושלת המלוכה של יבין מלך כנען.

הגיאוגרפיה של מקום הקרב

כדי להבין את מהלך הקרב עלינו להיזכר במבנה הגיאוגרפי של הגליל ושל עמק יזרעאל. ממזרח ים כינרת, ממערב מפרץ חיפה של היום, ובין שני אלה הגליל התחתון. קצת דרומה ומערבה לגליל התחתון נמצא עמק יזרעאל. במרכזו של עמק יזרעאל עובר נחל קישון. נחל זה מנקז את המים היורדים בכל העמק - החל בהרי הגלבוע במזרח העמק ועד להרי הכרמל במערבו. כמות גדולה זו של מים הנשפכים לנחל קישון והקרקע שאינה סופגת מים גורמים לשיטפונות תכופים באזור נחל קישון. בתקופות רבות היה אזור נחל קישון אזור ביצות נגוע בקדחת (כיום יש סכר ליד כפר ברוך, ואפיקי הנחלים הועמקו כדי למנוע הצפת מים).

עמק יזרעאל, ואתו עמק חרוד ובקעת בית שאן, הם מעין "מסדרון" החוצה את ארץ ישראל לשניים:

שם נאמר (יהושע י"א י-יא):

"וישב יהושע בעת ההיא וילכד את חצור ואת מלכה הכה בחרב כי חצור לפניו היא ראש כל הממלכות האלה. ויכו את כל הנפש אשר בה לפי חרב החרם לא נותר כל נשמה, ואת חצור שרף באש.

ונשאלת השאלה: אם כך, איך יוכל יבין למלוך בחצור, אחרי שעיר זו חרבה? התשובה היא זו: הפסוק מספר כי ה' מכר את ישראל ביד יבין אשר מלך (בעבר) בחצור. עתה יבין ושר צבאו סיסרא יושבים בחרושת הגויים. מקומה של חרושת הגויים אינו ברור, ומשערים שהוא בצד המערבי של עמק יזרעאל, במעבר בין עמק יזרעאל לבין עמק זבולון.

תיאור מצבם של ישראל מובא בקיצור נמרץ בפרק ד', ובפרק ה', כאשר דבורה מתארת תיאור שירי את המאורע, מופיע תיאור מפורט יותר לגבי אורח החיים תחת שלטון כנען.

2. שופטים ה' ו-ז:

"בימי שמגר בן ענת, בימי יעל, חדלו ארחות,

והלכתי נתיבות ילכו ארחות עקלקלות.

חדלו פרזון בישראל, חדלו,

עד שקמתי דבורה, שקמתי אם בישראל."

כלומר אנו מבינים שהתיאור השלטון בישראל מתפורר: הולכי דרכים צריכים ללכת בדרכים עקלקלות, כי יש חשש ממעבר בדרכים ראשיות. אנשים חדלו לגור בערי פרזות - שאינן מוקפות חומה - והם מסתגרים בעריהם המוקפות חומה מפחד הכנעני.

חשוב גם לשים לב לתיאור צבאו של יבין: יש לו תשע מאות רכב ברזל - טנקים של אותה תקופה, נשק שאי אפשר לעמוד בפניו, ולכן הוא יכול ללחוץ את ישראל בחזקה עשרים שנה. אך כמו הטנקים של ימינו, כך גם רכב הברזל של סיסרא: הוא יעיל במישור, שם הוא יכול להתקדם במהירות ולהכות את האויב, ואילו בהרים כוחו נופל.

3. שופטים ד' ד-ה:

"ודבורה אשה נביאה, אשת לפידות,

היא שפטה את ישראל בעת ההיא.

והיא יושבת תחת תמר דבורה,

בין הרמה ובין בית אל בהר אפרים.

ויעלו אליה בני ישראל למשפט."

הפסוק מתאר את דבורה. מקומה הרחק לכיוון דרום: היא יושבת בין הרמה ובין בית אל בהר אפרים, צפונית לירושלים, בין ירושלים ובין רמאלה של ימינו, בשטחו של שבט בנימין הכלול בהר אפרים.

על פי הכתוב דבורה הייתה תחילה שופטת, ולפתע היא הופכת לנביאה, ששולחת לברק את דבר ה'.

4. שופטים ד' ו-ז:

"ותשלח ותקרא לברק בן אבינעם מקדש נפתלי, ותאמר אליו:

הלא צוה ה' א-להי ישראל, לך ומשכת בהר תבור,

ולקחת עמך עשרת אלפים איש מבני נפתלי ומבני זבולון.

ומשכתי אליך אל נחל קישון את סיסרא, שר צבא יבין,

ואת רכבו ואת המונו, ונתתיהו בידך."

דבורה מצווה על ברק לכנס בהר תבור עשרת אלפים איש מבני נפתלי וזבולון - שני השבטים השוכנים ליד הר תבור - ואילו צבא סיסרא - מבטיחה דבורה - יבוא לנחל קישון, לחלקו העליון של הנחל, במרחק של 7 ק"מ מרגלי התבור, ושם יובס במלחמה.

אם נחזור למבנה הגיאוגרפי של ארץ ישראל, נראה ששבטי ישראל שולטים בהרי הגליל והכרמל. ליד ים כינרת שולט שבט נפתלי. מדרום לו - שבט יששכר. מערבה לנפתלי - שבט אשר. באזור הר הכרמל - שבט מנשה. ואילו באמצע נמצא עמק יזרעאל, שאינו בשליטת שבטי ישראל.

גם כאן אנו מוצאים הרחבה לסיפור המעשה, בפרק ה', בשירת דבורה. דבורה מתארת באופן מלא את השבטים שהשתתפו בקרב, והיא מזכירה לגנות את אלה שלא באו להילחם.

תחילה תיאור השבטים שהשתתפו בקרב.

5. שופטים ה' יד-טו:

"מני אפרים שרשם בעמלק, אחריך בנימין בעממין,

מני מכיר ירדו מחקקים, ומזבולן משכים בשבט ספר.

ושרי ביששכר עם דברה, ויששכר כן ברק, בעמק שלח

ברגליו."

יש כאן רשימה רחבה יותר של השבטים שהשתתפו בקרב. בפרק ד' אנו שומעים על נפתלי ועל זבולון, ואילו בשירת דבורה אנו שומעים על שבט אפרים הבא מהר העמלק, הר בנחלת אפרים, ועמו שבט בנימין, היורד עם "עממיו", עם צבאותיו, ובני מכיר - מכיר הוא בן מנשה - השולח לקרב "מחוקקים", מפקדים, ועמם זבולון השולח למלחמה לא רק את החיילים אלא גם את ה"משכים בשבט ספר", את הזקנים, שמלאכתם בכתובה ובקריאה. ועמם, לבסוף, שבט יששכר ההולך עם דבורה ועם ברק.

יש כאן שישה שבטים הבאים להשתתף בקרב נגד הכנענים, ומול רשימה נכבדה זו מונה דבורה את השבטים שהעדיפו להישאר בנחלתם ולראות את הקרב מרחוק.

בו, שאינו יכול לנוע ואינו יכול להגן על עצמו. כך קרה לפרעה מלך מצרים כאשר ים סוף כיסה את המצרים, וכך קרה לצבאות גרמניה הנאצית כאשר החורף הרוסי עצר את הטנקים והשקיע אותם בבוץ.

9. שופטים ד' / יד-טז:

"ותאמר דברה אל ברק: קום, כי זה היום אשר נתן ה' את סיסרא בידך.

הלא ה' יצא לפניך. וירד ברק מהר תבור, ועשרת אלפים איש אחריו.

ויהם ה' את סיסרא ואת כל הרכב ואת כל המחנה לפי חרב לפני ברק.

וירד סיסרא מעל המרכבה, וינס ברגליו.

וברק רדף אחרי הרכב ואחרי המחנה עד חרשת הגוים.

ויפל כל מחנה סיסרא לפי חרב, לא נשאר עד אחד."

יוסף בן מתתיהו, ההיסטוריון היהודי שחי בסוף ימי בית המקדש השני, מתאר באופן ציורי את הקרב.

10. קדמוניות היהודים ספר חמישי, ה:

וכשהגיעו לידי קרב, התחוללה סערה גדולה, עם גשמי עוז וברד, ורוח השיבה להם, לכנענים, את הגשם בפניהם, והאפילה על עיניהם, עד שקשתותיהם ומקלעותיהם לא היו להם לתועלת. וכן לא יכלו החיילים להשתמש בחרבות מחמת הקור. ואילו לישראל הזיקה הסערה פחות, שכן הייתה מאחריהם.

נתן ענן כגורם להצפת עמק יזרעאל:

בפרסומי השרות המטראולוגי "גשמי ארץ ישראל" - י כצנלסון, מוקדש פרק שלם ל"מתכני ענן" מה שקרוי בשפת היום יום, שבר ענן. לפי פרסום זה תופעות מתכני ענן מתרחשות באזור זה בראשית עונת הגשמים ובסופה. משמע - באביב וגם בסתיו. יורה או מלקוש. המקומות המועדים לפורענות מצויים באזורים מעוטי גשם ובמורדות המזרחיים של ההרים.

11. פרופסור ד. אשבל במאמרו "האקלים של העמק

המערבי" מתוך הספר "מארץ קישון", בפרק

גשמים, מתייחס לתופעת "עוצמות גשם" (גדולות)

וכותב:

"ידועים לנו כמה מקרים של גשמים בעלי עצמה מונסונית... הגשמים הללו ירדו בראשית העונה או

בסופה (נובמבר או מאי)

ואכן ביום 15.4.1964 יום אביבי בתקופת המעבר בין החורף לקיץ תקופה שאיש לא ציפה עוד לגשם של ממש. לפתע נפתחו ארובות השמים ותוך שתי שעות נתכו ארצה 120 מ"מ גשם. גשם אדיר זה, גרם לשיטפון מדהים בעוצמתו. תוך אפס זמן הואדיות התמלאו בזרמי מים אדירים בגובה 2 עד 3 מטרים. הזרם האדיר סחף כל מה שנקרה בדרכו. סלעים עצים ואדמה. עיקר הגשם ירד

6. שופטים ה' טז-יז:

"בפלגות ראובן גדלים חקקי לב.

למה ישבת בין המשפטים לשמע שרקות עדרים?

לפלגות ראובן גדולים חקקי לב.

גלעד בעבר הירדן שכן. ודן למה יגור אניות?

אשר ישב לחוף ימים, ועל מפרציו ישכון."

דבורה מונה את השבטים שלא באו למלחמה: ראשונה - שבט ראובן: "בפלגות ראובן גדלים חקקי לב." במקום להיות שותף למלחמה שבט ראובן עוסק במחשבות ובדיונים רבים, ואנשיו מחליטים החלטות עמוקות, אך אינם באים למלחמה. בני ראובן, ועמם בני גד ומחצית שבט מנשה, שישבו בעבר הירדן, לא באו למלחמה. וכמוהם בני דן ואשר, שישבו לחוף הים התיכון - אלה המשיכו לעסוק בספנות בשלווה, המשיכו לגור לחוף הים עם הכנענים, שכניהם, ולא באו לעזרת ישראל למלחמה. ולעומתם השבטים שהתנדבו להילחם.

7. שופטים ה' יח:

"זבלון עם חרף נפשו למות, ונפתלי על מרומי שדה."

עד כאן דברי דבורה בשירתה.

אנו שבים לתיאור הקרב בפרק ד', את התיאור הפרוזאי. תשובתו של ברק לצווייה של דבורה לצאת למלחמה מראה על היסוס.

8. שופטים ד' ח-ט:

"ויאמר אליה ברק: אם תלכי עמי, והלכתי.

ואם לא תלכי עמי, לא אלך. ותאמר: הלך אלך עמך,

אפס, כי לא תהיה תפארתך על הדרך אשר אתה הולך,

כי ביד אשה ימכר ה' את סיסרא."

ברק רוצה הוכחה כי דבר ה' בפי דבורה, ולכן הוא דורש כי הנביאה תבוא איתו. כך יראו כל הלוחמים כי הם יוצאים בשליחות ה' למלחמה בכנען. דבורה באה עם ברק. וברק מזעיק עשרת אלפים איש להר תבור.

כאשר שומע סיסרא כי ברק אסף את צבאו בהר תבור, הוא מרכז את צבאו האדיר במבואות עמק יזרעאל בצד מערב. וכך נערכים להם שני הצבאות זה מול זה: ברק בראש עשרת אלפים איש בהר תבור, וממערב להם צבא של תשע מאות רכב ברזל, ועמו בוודאי חיל רגלים וחילות עזר.

נבואתה של דבורה מתקיימת: סיסרא וצבאו מתקדמים מחרושת הגויים לכיוון מזרח, לכיוון הר תבור. בדרכם הם עוברים באפיק נחל קישון. והנה קורה הנס: כוחם של הכנענים ברכב הברזל, וכוחו של רכב כאשר הוא יכול לנוע. אבל אפיק נחל קישון עולה על גדותיו בסוף החורף, האדמה מלאה בוץ, והמרכבות שוקעות ואינן יכולות להתקדם. רכב הברזל הופך להיות מלכודת מוות ליושב

ישראל, אבל הוא מנסה להתחבא אצל הקינים. הקינים אמנם קשורים לישראל מאז יתרו, אבל הם שמרו על ניטרליות במאבק שבין ישראל לכנעני, וכל עוד הייתה ידם של הכנענים על העליונה, לא הראו את אהדתם לישראל. סיסרא רץ ברגליו דרך של כ- 10-15 קילומטר לכיוון מזרח, ומתקרב לקדש, עירו של ברק. בדרך הוא נכנס לצעננים, מקום חנייתם של שבט הקיני.

13. שופטים ד' יז-כא:

"וסיסרא נס ברגליו אל אהל יעל אשת חבר הקיני,

כי שלום בין יבין מלך חצור ובין בית חבר הקיני.

ותצא יעל לקראת סיסרא, ותאמר אליו:

סורה, אדני, סורה אלי, אל תירא.

ויסר אליה האהלה, ותכסהו בשמיכה.

ויאמר אליה: השקיני נא מעט מים, כי צמתי.

ותפתח את נאוד החלב, ותשקהו ותכסהו.

ויאמר אליה: עמד פתח האהל,

והיה אם איש יבא ושאלך ואמר: היש פה איש? ואמרת: אין.

ותקח יעל אשת חבר את יתד האהל ותשם את המקבת בידה,

ותבוא אליו בלאט ותתקע את היתד ברקתו, ותצנח בארץ,

והוא נרדם ויעף וימת."

יעל יודעת את תוצאות הקרב, ולו רק ממראה פניו של מפקד הצבא הכנעני הבורח ברגליו ומבקש מחסה. והיא ממלאה את נבואתה של דבורה בטרם קרב: "ביד אשה ימכר ה' את סיסרא" (ד: ט).

בשירת דבורה מופיע ציור דרמאטי עוד יותר להריגתו של סיסרא.

14. שופטים ה' כד-כז:

"תברך מנשים יעל אשת חבר הקיני, מנשים באהל תברך.

מים שאל, חלב נתנה. בספל אדירים הקריבה חמאה.

ידה ליתד תשלחנה, וימינה להלמות עמלים.

והלמה סיסרא, מחקה ראשו, ומחצה וחלפה רקתו.

בין רגליה כרע, נפל, שכב, באשר כרע שם נפל שדוד."

על המדרונות המזרחיים של הרי נצרת הגולשים לגליל התחתון בין אילניה לבית קשת ועד הר תבור, ומקו זה מזרחה כ- 10 ק"מ בלבד. משמע איזור הגליל התחתון המזרחי. מעבר לתחום זה לא ירדה טיפה ואף אחד לא חש בגשם האדיר הזה. הגשם היה מלווה בברקים ברעמים ובסערה חזקה. וכשם שבא בהפתעה כך חלף עבר. שתי שעות רצופות ודי. תאור מאלף לתופעת טבע ייחודית זו, העלה על הכתב. הסופר והמחנך חבר קיבוץ בית קשת **יפוח חביב**. אירוע זה עורר בו חוויה מהממת המזכירה את השיטפון שהתרחש במלחמת ברק נגד סיסרא. ולאור זה הביע השערה שהמלחמה התנהלה באזור בית קשת.

תופעה דומה התחוללה בטבריה, ביום 15 במאי 1934. שבר ענן פתאומי ובלתי צפוי ירד על מורדות המזרחיים של ההרים שבמערב העיר וגרם לשיטפון. נחשול אדיר של מים בוץ אבנים וסלעים הדרדר ושטף את העיר העתיקה. המים גאו לגובה גגות העיר העתיקה. עשרות בני אדם ניספו, מאות נפצעו, ובתים רבים נהרסו. (על פי מנחם פריד, ישראל החדש הגליל התחתון וחוף בקעת כנרת, עמוד 296)

מקרים נוספים של נתך ענן בסתו ארעו:

- ב 10.10.1962 ירדו בגזית ב- 6 דקות 19.5 מ"מ גשם
- ב 31.10.1937 ירדו בטבריה 38 מ"מ גשם ב- 20 דקות
- ב 25.11.1947 ירדו בטבריה 44.6 מ"מ במשך 45 דקות

לעניות דעתי, אירועים אקלימיים אלו, יכולים לסייע לנו להבין את התיאור הקרב בשירת דבורה.

12. שופטים ה' כ-כב:

"מן שמים נלחמו, הכוכבים ממסלותם נלחמו עם סיסרא.

נחל קישון גרפם, נחל קדומים, נחל קישון...

אז הלמו עקבי סוס מדהרות דהרות אביריו."

השירה מתארת את דהרת הצבא הכנעני הנסוג מן המערכה. הסוסים דוהרים, עקבות הסוסים מכים בקרקע כדי להיחלץ ממלכודת הבוץ - אך הצבא הובס במלחמה. הכתוב מוסר לנו כי תבוסה זו הייתה תחילת סופו כצבא לוחם.

אך עדיין לא שמענו על גורלו של מפקד הצבא, של סיסרא. סיסרא פועל בתבונה: במקום לנוס לכיוון חרושת הגויים, המקום שצבא ישראל נע אליו, הוא יורד מן הרכב שאינו יכול לנוע עוד, ובורח לכיוון ההפוך, לכיוון מזרח. אין הוא מעז לבקש מחסה אצל שבטי

סיום הפרק הוא הערכת הקרב בקנה מידה היסטורי.

15. שופטים ד' כג-כד:

"ויכנע א-להים ביום ההוא את יבין מלך כנען לפני בני ישראל,

ותלך יד בני ישראל הלוך וקשה על יבין מלך כנען,

עד אשר הכריתו את יבין מלך כנען."

בקרוב הקישון הוכרע כוחם של הכנענים, ומאז הם נחלשו, עד שישראל הכריתו אותם. ומסביר פרופ יהודה אליצור, שאין ספק שכוונת הכתוב לתאר **תהליך היסטורי** פחות או יותר ממושך, שבתחילתו ניגפו צבאותיו של יבין מלך כנען ותוקפו נשבר (ד, כג), ובסופו (אחרי מספר דורות) נשמד יבין מלך כנען ונכרת כליל.

שלוש פעמים מוזכר בפסוקים אלה "יבין מלך כנען", אבל יבין שבסוף פסוק כד אינו זהה, זהות אישית, ליבין שבפסוק כג, אשר הוכנע "**ביום ההוא**" (ביום המפלה על הקישון). על כורחנו אנו אומרים כי יבין בפרק זה אינו תואר לאיש פרטי כי אם כינוי לאישיות היסטורית קיבוצית, לשושלת יבין מלך כנען.

הווה אומר: יש בו בפרק ד מעגל שלם של תולדות בית יבין. הוא פותח בהזכרת שורשו ומוצאו הקדום של בית יבין (אשר מלך בחצור), רומז לתהליך ירידתה של השושלת (ותלך "הלך וקשה" על יבין) ומסיים בהכרתה השושלת (עד אשר הכריתו).